

**TÜRK MERKEZ SAĞ'INDA ADNAN MENDERES VE SÜLEYMAN DEMİREL:
SÜREKLİLİK VE KOPUŞ (1950-1971)**

Ekin ERDEM¹

Fatih YAVUZ²

ÖZET

Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan çok partili siyasi sistemde merkez sağ siyaset, Demokrat Parti tarafından temsil edilmiştir. Genel olarak iktisadi liberalizm ile sosyo-kültürel muhafazakârlık arasında kurulan senteze dayanan merkez sağ gelenek, Türkiye özelinde, Jean-Jacques Rousseau’nun “genel irade” kavramından esinlenen “milli irade” söylemi altında, çoğunlukçu ve popülist bir yaklaşımı da ifade etmektedir. Demokrat Parti iktidarında, özellikle Başbakan Adnan Menderes’in izlediği çoğunlukçu politikalar, bu yaklaşımın tipik örnekleri arasında yer alır. 27 Mayıs İhtilâli sonrasında Demokrat Parti’nin ardılı olarak kurulan Adalet Partisi’nin de aynı geleneğin varisi olduğu söylenebilir. Ne var ki merkez sağın yeni lideri olan Süleyman Demirel, en azından 1960’lı yıllar boyunca, önceki dönemin anti-elitist söylemini yumuşatmış ve bürokratik merkez karşısında daha uzlaşmacı bir pozisyon aramıştır. Bu çalışma, merkez sağın 1950’li ve 1960’lı yıllardaki konumunu, Adnan Menderes ve Süleyman Demirel’in liderlikleri özelinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Adalet Partisi, Demokrat Parti, Çok Partili Siyasal Hayat

**ADNAN MENDERES AND SÜLEYMAN DEMİREL ON THE TURKISH RIGHT-WING
POLITICS: CONTINUITY AND BREAK (1950-1971)**

ABSTRACT

In Turkey, the centre-right wing politics was championed by Democrat Party within the political system established after WW-2. The centre-right wing politics, which are based on a synthesis between economic liberalism and socio-cultural conservatism in general, also represents a majoritarian and populist approach in Turkey, under the “national will” discourse, inspired by Jean-Jacques Rousseau’s

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ekin.erdem@idu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, avuzfatih@gmail.com

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

concept of “general will”. The majoritarian policies that are carried out under the rule of Democrat Party’s Prime Minister Adnan Menderes are among the typical examples of this inclination. It can be said that the Justice Party, which was established as the successor of Democrat Party after the May 27 coup d’etat, is the heir of the same tradition. However Suleyman Demirel, the new leader of the centre-right, at least during 1960s, softened the anti-elitist rhetoric of the previous period and sought a more conciliatory position for his party within the political centre of the country. This study aims to examine the position of centre-right in the 1950s and 1960s, in terms of the leadships of Adnan Menderes and Süleyman Demirel.

Keywords: Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Justice Party, Democrat Party, Multi-Party Democracy

1. GİRİŞ

Merkez sağ, bir ülkede bölüşüm ve dağılım sorunları yerine kalkınma ve büyüme sorununu öne alan ve bu doğrultuda liberalizm ve muhafazakârlığın çeşitli unsurlarını bir araya getiren siyasi pozisyon olarak tanımlanabilir (Adams, 2001, s. 57). İngiltere’de öncelikle Tory’ler (1678) ve ardından Muhafazakâr Parti (1834); ABD’de Cumhuriyetçi Parti (1854), Almanya’da ise Hristiyan Demokratlar (1945) tarafından temsil edilen bu siyasi geleneğin Türkiye’deki kökleri II. Meşrutiyet döneminde aranabilecek olmakla birlikte, modern merkez sağın doğuşu, II. Dünya Savaşı sonrası ortamda gerçekleşmiştir (Kongar, 1985, s. 27).

Toplumsal alanda gelenekçilik ve iktisadi alanda piyasa ekonomisinin bir arada savunulması ilk defa bu dönemde geniş kitlelere seslenecek bir zemin bulmuştur. Demokrat Parti sonrası birçok merkez sağ parti aynı ölçüde, aynı değerler üzerinden benzer siyaset anlayışları yürütmüşlerdir. Merkez sağ partiler, ekonomik liberalizmin yanı sıra, dini duyarlılıkları göz önünde bulunduran ve milliyetçilikten beslenen bir popülizmle tanımlanagelmüşlerdir. Bu ekseninde, Türkiye’deki merkez sağ partilerin geçmişten günümüze aslında Demokrat Parti popülerliğini yakalama ve onunla süreklilik sağlama amacı taşıdığı ifade edilebilir (Mert, 2007, s. 20-135).

Aynı şekilde Demokrat Parti’nin genel başkanı Adnan Menderes de Türk siyasetinde hâlen önemli bir referans kaynağı olarak anılmaktadır. Menderes’in ve Demokrat Parti’nin 1960’lardan günümüze dek çok sayıda mirasçısı ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs’ı izleyen dönemde, yeniden demokratik hayata geçilirken, Demokrat Parti’nin tekrar canlanmasına Milli Birlik Komitesi onay vermemiştir (Ahmad, 1994, s. 335). 1961 yılında bir yandan Demokrat Partilerin yargılanmasına devam edilmekte ve bir yandan da demokrasinin tekrar işlerliğini kazanmasına çalışılmaktadır. Bunun sonucunda, Emekli

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

Orgeneral Ragıp Gümüşpala önderliğinde, Demokrat Parti'nin tabanına hitap eden Adalet Partisi kurulmuştur (Demirel, 2004, s. 28-29).

1964 yılında Gümüşpala'nın ani ölümü ile parti içerisinde bir başkanlık yarışı başlamıştır. Demirel, Adalet Partisi'nin kuruluşunda bulunmamış olsa da partinin sesi duyulan bir üyesi olmuştur. Bu dönemde Adalet Partisi içinde Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel'in iki önemli isim olarak sivrildikleri görülmektedir. Hitabet gücüyle tanınan Demirel, aynı zamanda teknokrat kimliği sayesinde de yapılan kongrede diğer adayları gölgede bırakmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 268). Ayrıca Bilgiç'in, kamuoyunda koyu milliyetçi ve İslamcı kanadı temsil ettiği yönünde söylentilerin ortaya çıkması, Demirel'in seçilmesinde etkili olmuş görünmektedir. 27 Mayıs'ın intikamını almayı hedefleyen Bilgiç'in AP'nin aşırı kanadını temsil ettiği düşünüldüğünden, merkezi temsilen Demirel'in seçilmesini MBK ve TSK'nin de onaylayacağı düşünülmüştür (Toker, 1992, s. 219-220).

Demokrat Parti ve devamı niteliğindeki Adalet Partisi'nin liderleri arasında süreklilikler ve kopuşlar gözlemlenebilmektedir. İki liderin, halka yakınlıkları ve iletişim becerileri, aşağıdaki satırlarda çoğunlukçulukları ve esneklikleri açısından incelenecektir.

2. HALKA YAKINLIK VE İLETİŞİM

Aydın'ın önemli çiftçi ailelerinden birine mensup olan Adnan Menderes'in, köylüyü yakından tanınması sebebiyle, geniş kitlelere seslenebilme yeteneği bulunduğunu söylemek mümkündür. Menderes, 1930'larda Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde il müfettişliği görevi sayesinde Konya, Antalya, İçel, Eskişehir, Afyon ve Kütahya'yı gezmiş ve halkla yakından temasta bulunmuştur (Yeşilyurt, 2006, s. 166). Halkın bu kadar içinde olması Menderes'in siyasal karakterini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Başbakanlığının ilk yıllarında mitinglerinde ve ziyaretlerinde halkla iletişimde gösterdiği samimiyet, toplumun önemli bir bölümünde sempati toplamıştır.

DP tabanının muhafazakâr kesimi, Menderes'ten ilk olarak dine ve geleneğe dönük politikalarda bazı adımlar atmasını beklemiş ve bu doğrultuda yeni hükümet, üç önemli karar almıştır. Bunlardan ilki, 1932'den itibaren Türkçe okunmakta olan ezanın yeniden Arapça okunmasının önünün açılmış olmasıdır. İkincisi, din eğitimlerini "ebeveynlerin istekleri doğrultusunda seçmeli olarak ilkokul dördüncü sınıftan itibaren" seçeneği getirilmesidir. Üçüncüsü ise, 1945 yılında sadeleştirilmiş anayasa metninin 1924'teki eski dile çevrilmesi olmuştur (Birand, 1991).

Menderes, uzun yıllar ihmâl edilmiş olan köy ve kasabalara çeşitli hizmetleri ulaştırmayı da ilk işleri arasında ele almıştır. İçme suyu gitmeyen köylere su kaynaklarının bağlanması, bataklıkların kurutulması tarım arazisi olarak ekonomiye kazandırılması, kasabaların ve köylerin şehirler ile arasındaki yolların yapılması ve bu sayede ulaşımın kolaylaşması bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca toprağı olmayan ya da az olan çiftçilerin desteklenmesi amacıyla bu köylülere devlet hazinesinden araziler tahsis edilmiş ve bu araziler “Menderes Parselleri” adıyla anılmıştır. Kırsal kesimin merkez sağa karşı günümüze dek devam eden yakınlığında Menderes’in bu tip politikaları önemli bir rol oynamıştır (Karpat, 2011, s. 143).

1964 sonrası Süleyman Demirel de Adalet Partisi Genel Başkanlığı’na geldiğinde kendisini oldukça sevdiiren liderlerden birisi olmuştur. Süleyman Demirel, askeri sınıftan ya da Menderes gibi geniş topraklara sahip olan bir aileden gelmiş bir sima değildir. Demirel doğrudan halkın alt gelir grubu arasından gelen biridir. Halkın içerisinde çıktığını ve köylü çocuğı olduğunu hemen her durumda belirtmiş ve bu durum, halk tabanında sevgi duyulmasının en büyük unsularından biri olarak görülmüştür. 1960 ile 1980 arasında Demirel’i Atilla İlhan şu şekilde anlatmıştır:

“Demirel’in şapkasını giyişi bile herhangi bir Ispartalınınki gibidir. Şapkayı benim gibi giymez, şapkayı kafasına oturtur. Demirel hiç değişmemiştir. Anadolu olmanın bütün özelliklerini taşır. Yemeğı, halk gibi kaşık çalarak yer. Batılı maymun gibi çatal bıçakla yemez. Halk bunu hemen anlar; kendisinden mi, değil mi?” (Demirtepe, 1992, s. 70).

Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi mezunu bir mühendis olarak Demirel’in, Menderes dönemindeki atılımlarda katkıları da bulunmaktadır. Örneğin, 1952 yılında Seyhan Barajı’nın proje mühendisi olarak inşaatının temelinde ve bitirilmesinde en önemli rolü üstlenmiş ve ardından Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nde Barajlar Dairesi Başkanlığı’na atanmıştır. İyi bir teknokrat olmanın sonucu kendisine “*Barajlar Kralı*” denmiştir (Atalay, 1966, s. 11-35).

3. LİDERLİK

Max Weber, üç temel liderlik biçimini; geleneksel, karizmatik ve yasal/ussal otorite olarak tarif etmektedir. Karizmatik liderlik kavramı, “*psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dini, siyasi bunalım dönemlerinde ortaya çıkmış, herkese nasip olmayan doğüstü ve bedence-ruhça özel yeteneklere sahip olan doğal önderler*” olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2015, s. 154).

Türkiye tarihinde, genel olarak geleneksel otoritenin Osmanlı sultanları, karizmatik otoritenin Mustafa Kemal Atatürk, yasal/ussal otoritenin ise demokratik seçimlerle işbaşına gelen liderler tarafından temsil edildiğı kabul edilmekle birlikte, demokrasiye geçişi izleyen dönemde de karizmatik liderliğe ait özelliklerin devam ettiği söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumun geniş kesimlerince ihtiyaç duyulan demokratik adımlar, Dörtlü Takrir’i takiben kurulan Demokrat Parti’den beklenmiştir. Demokrat Parti içerisinde ise halk tarafından en çok tanınan isim ise Celal Bayar’ın ardından Adnan Menderes olmuştur. Adnan Menderes bakanlar, çalışma arkadaşları ve astları tarafından etkin ve tatmin edici bir lider olarak görülmüştür. Bu

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

doğrultuda, Demokrat Parti Manisa Milletvekili olan ve Çalışma, Sanayi ve Devlet Bakanlıklarında bulunmuş olan Samet Ağaoğlu, Başbakan Adnan Menderes'in liderliğinin, idealist ve dinamik karakteriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Ağaoğlu "Arkadaşım Menderes" isimli kitabında Menderes hakkında şu sözleri söylemektedir:

"Demokrat Parti'nin genç idealistler yanını Menderes temsil ediyordu... Menderes klasik anlamı ile bir idealistti. Kafasında hayal ettiği bir Türkiye vardı. Bu hayali gerçekleştirmek için çırpınıyordu. Hataları, günahları bu uğurda olmuştu. Yine bu uğurda başını cellada verdi... Onun hayatınca sürmüş asıl çabalaması kendini halka sevdirmek yolunda oldu. Eğer dimağ ve ruhunun gizli sırrı üstün adam inancı Menderes'i iddia edildiği gibi Demokrasiden uzaklaştıran rüzgâr ise, ancak halkın yardımı ona dayanarak idealini gerçekleştirebileceğine inanmış bulunması onu demokrasiye yaklaştıran, bağlayan zorlama idi." (Ağaoğlu, 2011, s. 20-21)

Bir lider için temel önceliklerden birinin lider-toplum ilişkisinde karşılıklı değer ve ilgi alışverişi olduğu söylenebilir. Menderes'in de bu özelliklerinin, tekrarlanan seçim zaferleriyle halkta karşılık bulunduğu görülmektedir (Tuncay, 1990, s. 182).

Süleyman Demirel için de benzer bir liderlik tarzının geçerli olduğu söylenebilir. Demirel ilk seçim başarısından itibaren gerek parti içinde, gerekse halk arasında sevgi ve sempati kazanmıştır. Kendisi Adalet Partisi'nden, Genel Merkez'in 1963'te protestocular tarafından taşlanması sonrası ayrılmasına rağmen, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesi sonucu genel başkanlığa adaylığını koyması ve arkasından kongrelerdeki hitabet örnekleriyle liderlik duruşunu tam anlamıyla göstermiştir. Son kongre esnasında, Kayseri Cezaevi'nde, aralarında Celal Bayar'ın da bulunduğu üst düzey Demokrat Parti temsilcilerinden oluşan bir grup, Kongre'de aday olanların kim olduklarını bilmeden, bir parti liderinde ve bir başbakanda olması gereken nitelikleri 19 maddede toplamışlardır. Sonrasında adaylar üzerinden bu maddelere göre değerlendirme yaptıklarında ise Süleyman Demirel'in açık ara farkla birinci olduğu görülmüştür (Akyol, 1993, s. 13). DP üyelerinin bu haberi tabana göndermesiyle Demirel AP Genel Başkanlığı'na yükselecektir. Partinin mirasçısı olduğu DP'nin önde gelen kadrosundan da onay alan Demirel, çok hızlı bir muhalefet çalışmasıyla İnönü hükümetini istifaya mecbur edecektir (Demiralp, 2005, s.20-26).

Süleyman Demirel'in en önemli özelliklerinden biri de tanıştığı ve konuştuğu insanları unutmamasıdır. Hafıza gücünü "150 bin kişiye ismen hitap ederim. Bunların büyük çoğunluğunu simalarından da, seslerinden de tanırım" sözleriyle ifade etmiştir (Kazdağlı, 1999, s. 26).

Adnan Menderes sonrası kalkınma dalgası, Süleyman Demirel döneminde de tekrarlanmıştır. Ereğli Demir Çelik, Keban Barajı ve Boğaz Köprüsü gibi önemli yatırımlar bu döneme aittir. Bu

kalkınma hızına bakıldığında Türkiye'nin, 1960'larda, Japonya'dan sonra (petrol ihracatçısı ülkeler hariç) dünyada ikinci sırada bulunduğu görülmektedir. 1965 öncesinde ülkemizde sadece yedi adet su bendi bulunurken, Süleyman Demirel başkanlığında, baraj sayısı 73'e çıkmış ve 56 yeni barajın da projesi hazırlanıp inşaatına başlanmıştır (Atalay, 1966, s. 11-35). Demokrat Parti gibi Adalet Partisi de kalkınmayı birinci öncelik olarak ele almış ve bu ideali gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Süleyman Demirel'in, "Şehirde ne varsa köyde ve kasabada da o olacaktır" sözlerinden ülkenin en ücra köşesine bile yatırım ve hizmet yapılmak istendiği çıkarılmaktadır (Tercüman, 1987).

4. ÇOĞUNLUKÇULUK – KUTUPLAŞMA

Çoğunlukçu demokrasi anlayışının öncüsü Jean-Jacques Rousseau'nun "*Genel irade her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir*" prensibinden hareketle, Türk siyasi tarihinde çoğunluğun oyuyla iktidara gelen liderler "*Beni halk seçti ve ben de onları temsil ediyorum, benim sözlerim halkın sözleridir*" şeklinde bir meşruiyet anlayışına sarılmışlardır (Cevizci, 2017, s. 418-419). Çoğunluğun desteğine sahip olduğu için karar alma tekelinin kendisine ait olduğu duygusunun Adnan Mendres'te de bulunduğu söylenebilir. İktidarda olduğu süre boyunca buna inandığını şu şekilde özetlemiştir;

"Ben kendimi bu millete hizmet için adanmış bir insanım. Bu millet de kendisini hizmete adanmış başbakanını bağrına basmış! Millet ile ben, iki su gibi karışmışız birbirimize... Türkiye'de demokrasi ayakta durdukça, insanlar seçimle gelip gittikçe, bu millet beni hizmet edeceğim yerde tutacaktır." (Demirel, 2011, s. 264-265)

Bu sözleriyle Menderes, gerçek anlamda halkın isteklerini temsil ettiğini ve bütün icraatlarının "milletin iradesi"ni yansıttığını düşünmektedir. Fakat bu tür bir söylemle köy ve kasabaları arkasına alan Menderes, büyük şehirlerin, bilhassa Ankara ve İstanbul'daki seçkinlerin desteğini hızla yitirmiştir. Memur ve subayların maaşlarının erimesi, öğrencilerin iktidar politikalarını tutucu ve baskıcı bulması sürekli olarak göz ardı edilmiştir. Ekonomik bunalım iç siyaseti de etkilemiş ve 1950'lerin sonlarına doğru topyekûn bir kriz durumu ortaya çıkmıştır (Tuna, 2019, s. 72-75).

Bu dönemde çoğunlukçu "milli irade" söylemi çevresinde merkez sağın öncüsü olan DP'nin ötekileştirici, otoriter, hatta anti-demokratik tavırlar aldığı gözlemlenmektedir (Erdem, 2017). Meclis içerisinde yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi ile çatışma yaşanmamış, Millet Partisi de bu çatışmalardan kapatılma davası ile etkilenmiştir. Olayların yaşandığı 1954 yılında seçim sonrası oylarını DP'ye vermeyen illere yönelik yaptırımlara başvurulmuştur. Öncelikle CHP'ye oy veren Malatya; Adıyaman ve Malatya olmak üzere ikiye ayrılmış, mevcut beş milletvekilliğinin hepsini kazanan Bölükbaşı'nın memleketi olan Kırşehir'e, 30 Haziran 1954 yılında oylama ile özel bir kanun çıkarılarak ilçe statüsü verilmiştir (Bölükbaşı, 2005, s. 177-185).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

DP iktidarının son yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin yetkilerini, faaliyetlerini kısıtlayan ve denetleyen bir dizi önerge sunulmuştur. Arkasından 15 kişilik bir "Tahkikat Encümeni" kurulmuştur. İsmet İnönü bu durumu "Her türlü hukuk telakkilerinin dışında, Anayasa'nın üstünde gayrı meşru bir talep" olarak belirtmiştir. İnönü'ye göre bu komisyon ile TBMM tahakküm altına alınmıştır ve bu durum Anayasa ve insan haklarına karşı bir teşebbüstür (TBMMZC, 1960, s. 190-213).

Menderes'i izleyen Demirel'e göre de halk, homojen bir bütünü temsil etmektedir. Bu bütünlüğü aynı biçimde sürdürebilmek adına o da popülizmin "halktan kopmuş elitler" olarak tanımladığı bürokrasiyle karşı karşıya gelmiş ve başbakanlığı döneminde milli iradeyi "çoğunluğun iradesi" olarak tarif etmiştir. Demirel'in söyleminde "milli irade", "hürriyetçi demokrasi", "milli hakimiyet", "demokratik cumhuriyet" kavramlarını neredeyse her zaman eş anlamlı şekilde kullanmıştır (Arcayürek, 1985, s.349).

Demirel, öncülleri olan Celal Bayar ve Adnan Menderes gibi, güçlü icra taraftarı olmuştur. 1924 Anayasası'nın güçler birliği ilkesini sahiplenmiş ve bu çizgiyi devam ettirmek istemiştir. Bu tavrın, milli irade söyleminin otoriter ve çoğunlukçu perspektifini izlediğini söylemek mümkündür.

1961 Anayasası'nın getirdiği güçlü kuvvetler ayrılığı, Demirel'in 1970'lerde en temel eleştirilerinin kaynağı olmuştur. Demirel'e göre mevcut anayasa, kuvvetler ayrılığının bu denli katı olmasıyla yürütmenin ("icra"nın) kuvvetini kırarak, siyasi iktidarı tesirsiz hale getirmiştir (Bora, 2005, s.569). Demirel'in, milli iradeyi zayıflatması, yasamanın işlevini zorlaştırması ve hükümete hak değil ödevler vermesi gerekçesiyle 1961 Anayasası'nı sürekli olarak eleştirdiği gözlemlenmiştir (Arat, 2008, s. 117). Kendisinin 1961 Anayasası'na yönelik en kesin yargıları şu konuşmasında görülebilir:

"1961 Anayasası'nda hükümetin hizmet görmesi esas alınmamış, bilakis hizmet görürken zarar vermesi ihtimali düşünülerek çalışmasını frenleyici bir tutum içinde olunmuştur.1961 Anayasası'yla hükümete yetki değil görev verilmiştir. Memlekette, milletin hükümet ve devlete olan itimadını daha çok zedelemek için ve memleket hizmetlerinin daha çabuk görülebilmesi için, hükümetin yetki ile teşhizi şarttır. Bu husus anayasa değişikliği gerektirir." (Tuncer, 2007, s.142).

5. ESNEKLİK

Siyasetçilerin eylem ve söylemlerinde zaman zaman gözlemlenen ani sayılabilecek değişimler, yalnız tutarsızlık değil, aynı zamanda esneklik kavramı ekesinde incelenebilir. Bu bağlamda Adnan Menderes'in esneklik becerisinin öncelikle kendi beyanlarıyla sınanması gerekir. TBMM'de diğer partilerle çatışan ve aynı zamanda DP saflarında yer alıp da muhalefet edenlere karşı Menderes, 1950'lerin ortalarından itibaren yerinin doldurulamayacağı hissine kapılmış ve şu sözleri söylemiştir;

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

“Aman Adnan, her şeyi yüzüstü bırak git diyen şeytana uyacağım geliyor. Kimi getirecekler yani, Köprülü hazretlerini mi? Yoksa midesinden başka bir şey düşünmeyen Nedim Beyefendi’yi mi? Kömür işini yüzüne gözüne bulaştırın Çelikbaş’ı mı? Bunlar hiç mi tarih bilmiyor, bir lider, bir başvekil kolay mı yetişir? Churchill, Roosevelt’in yerini doldurmak kolay mı oldu?” (Sarol, 2014, s.20)

Yerinin doldurulamayacağı hissine kapılan liderlerin, kazandıkları özgüven ile fikirlerinin değiştirilebilme potansiyellerinin gittikçe daraldığı ve bu doğrultuda anti-demokratik uygulamalara da başvurdukları bir gerçektir. Adnan Menderes’in 1954 sonrası politikaları incelendiğinde, sözgelimi Millet Partisi’ne oy veren Kırşehir’in ilçe statüsüne çevrilmesi ve muhalif gazetecilerin gözaltına alınması gibi uygulamalarla, parti içi muhalefete de partiler arası muhalefete de kulaklarını kapatan bir evreye girdiği söylenebilir. Hatta arkadaşlarından Refik Koraltan da günlüğüne 1958 yılında yazdığı “Bu adama bir zamandır gurur geldi. Artık emruhu emrüküm; neredeyse tek adam. Her şeye hâkim ve sahip rolüne geçti” cümleleriyle Menderes’in “*dediği dedik*”liği eleştirdiği bilinmektedir (Küçük, 2007, s.67).

Fakat Demirel, öncülleri olan Celal Bayar ve Adnan Menderes dönemlerinden çıkardığı dersin de etkisiyle, siyasete daha pragmatik ve esnek yaklaşmıştır. Bunun sebebinin kendisinin, 27 Mayıs sonrasında siyasetteki nüfuzu devam etmekte olan ordunun, İsmet Paşa’nın, eski Demokrat Partililerin ve seçmenin arasında sürekli olarak rol değiştirmek durumunda bulunması olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda “*Dün dündür, bugün bugündür*” sözü, Türk siyasal hayatında Süleyman Demirel’le özdeşleşen bir cümle olacaktır (Arat, 2008, s.107).

6. BÜROKRASİ VE ORDUYLA İLİŞKİLERİ

Demokratik sistemlerde, iktidarın değişmesi ile yeni iktidarın farklı siyasi ve ekonomik politikalar uygulaması tüm sistemi, dolayısıyla bürokrasiyi de etkileyebilmektedir. Yeni iktidarın görüşü ve eski bürokratların görüşü arasındaki uyumsuzluk ve çalışma prensiplerinin farklı oluşu bürokrasi aleyhine sonuçlanabilmektedir. Örneğin, çok partili hayata geçmeden önce iktidar ile eşgüdümlü ve iktidar üzerinde yadsınamaz bir etkisi olan bürokratlar, Demokrat Parti iktidarı sırasında “bakanlık emrine alma”, “re’sen emekliye sevk etme” ve “hükümet işlerine karşı Danıştay yolunu kapama” gibi kanuni önlemler ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca geleneksel bürokrasinin yerini yeni bir tip bürokrasi olan teknik ve ekonomik hizmetlerin yapıldığı KİT’lerde çokça personel alımı sonucu uzmanlıklar almıştır. Geleneksel bürokrasinin yerini uzman bürokratlar ikame etmiş ve eski bürokratlara nazaran daha ayrıcalıklı konumları olmuştur. (Şaylan, 1984, s.303-305).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

Demokrat Parti'nin ekonomik programı bir boyutuyla kalkınmayı getirirken, bir yandan da enflasyona sebep olmuş ve bu durumdan da en çok zarar gören askeri ve sivil bürokrasi olmuştur (Yücekök, 1983, s.131). Uygulanan ekonomik program, tarım ve ticaret ile uğraşan kesime büyük gelirler sağlarken bu politikanın en büyük dezavantajı da bürokratlar üzerinde olmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak, bürokratların DP iktidarına karşı gittikçe artan hoşnutsuzluğundan ve iktidara karşı muhalefetin yanında saf tuttuklarından söz edilebilir (Muzaffer, 1971, s.237).

Aslına bakılırsa Demokrat Parti, ordu ile ilişkilerini henüz muhalefet konumundayken geliştirmeyi amaçlamıştır. Bir yandan Atatürk'ün son başbakanı Celâl Bayar'ın ismi üzerinden sağlanacak meşruiyetle, Milli Mücadele önderlerinden İsmet Paşa'dan siyasi iktidarı almayı hedefleyen Demokrat Parti, diğer yandan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da bu amaçla parti bünyesine dâhil etmiştir (Cumhuriyet, 1946, s.22). Fakat Demokrat Parti, iktidarı devraldığı ilk günlerinde ordu yüksek kademesi üzerinde önemli denilebilecek görev değişiklikleri yapmıştır. Kamuoyunda değişikliklerin bir tasfiye mi, yoksa gerekli bir görev değişimi mi olduğu tartışması meydana gelmiştir. Bütün ordu ve kuvvet komutanlarının değişikliğini kapsayan bu tasfiye hareketi, ordudaki orgeneral sayısının kadronun üzerinde olması gibi nedenlere bağlanmış, fakat ordu mensuplarına bu sebep pek inandırıcı görünmemiştir (Milliyet, 1950, s.1).

Tasfiye tartışmalarının arkasından DP Meclis Grubu'nda Menderes'in, "CHP'nin orduyu DP aleyhine tahrik etmek yoluna saptığı" şeklindeki konuşması da ordunun siyasetin içerisinde olduğu tartışmasını ortaya çıkarmıştır (Aydemir, 1973, s.194). Ekonomik şartların da etkisiyle birlikte, NATO iş birliği süresince Amerikalı uzmanların çeşitli tavır ve davranışlarından rahatsızlık duyan, DP iktidarının irticaya taviz veren politikalarıyla Atatürk ilke ve inkılaplarından uzaklaştığını düşünen çevrelerde DP iktidarının uyandırdığı hoşnutsuzluk artmıştır.

1965 seçimlerinde Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel, 1961 Anayasası ile gelen kurumları hedefine almıştır. Bu kurumların, politikacılara karşı olan inançsızlığın negatif bir etkisi olduğunu ve siyasileri yavaşlattığını, hatta bazı yerlerde engellediğini belirtmiştir. Demirel, parlamentoya ve halka tepeden baktığını düşündüğü bürokrasiyi şu şekilde tasvir etmiştir: "*Yürütme organları denetleme namı altında yetkisiz ve inisiyatifsiz bırakılmıştır. Bunun kökünde yine politika ve politikacı korkusu yatar. Politika ve politikacı korkusu adeta millet iradesi korkusuna dönüşmüştür. Bu noktada meselenin kökünde diğer bir faktör daha mevcuttur. Bu elit, bürokrat, halk çatışmasıdır. Elit ve bürokrat Türkiye şartlarında bizatihi, halkın içinden gelmekle beraber halkı ve halkın temsilcilerini beğenmek ve kabullenmekte müşkilât içindedir.*" (Demirel, 1973, s.33-34).

Demirel'in demokrasi anlayışı, her şeyden çok, halkın seçtiği milletvekillerine güvenilmesi ve çoğunluğun kararlarına saygı duyulması gerektiği şeklindedir. Demirel, siyasilerin olumsuz ve yanlış

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

davranışlarında da onları yine cezalandıracak olanın halk olduğunu belirtmekte ve bu bağlamda yargısal denetim işlevini gören Anayasa Mahkemesi'ni de eleştirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin, kanunları yalnızca şekil şartları çerçevesinde inceleyebileceğini ifade etmiş, esas bakımından inceleme yapmasının yanlış olduğunu belirtmiştir (Gümüştekin, 1974, s.105). Bu bağlamda, 1960-1980 yılları arasında siyasi iktidar sahiplerinin bürokraside kadrolaşmayı amaçlayan ajandalarıyla, kendilerinden olmayan bürokratların görevden alınması ve nepotizm ile karşılaşılması mevcut iktidarların ve koalisyon ortaklarının olağan programları haline gelmiştir (Heper, 2012, s.192).

Sivil bürokrasi ile ilişkileri gergin olan Demirel ve Adalet Partisi'nin askeri bürokrasi ile ilişkileri de 27 Mayıs'ın taze olduğu bir ortamda oluşmuştur. 1965 seçimlerine giden süreçte ordunun iktidarı AP'ye vermeyeceği söylemleri karşısında Demirel, “*Kim vermeyecek iktidarı? Ordu!... Kim verdirmeyecek? CHP... Peki ama ordu, CHP'nin muhafız alayı mı? Ordu milletin malı değil mi?*” sözleri ile eleştirmiştir. Burada Demirel'in amacının, orduyu itham etmekten çok, CHP ile ordunun farkını vurgulamak olduğu düşünülmüştür (Komşuoğlu, 2008, s.115).

Adalet Partisi, kurulduğu ve iktidara geldiği günden itibaren DP mirasını sürdüren bir parti olarak, politika ve programlarını ordu gözetimi altında oluşturmak ve bürokrasiye karşı denge politikası yürütmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle bir yandan komünizmin yanı sıra “irticai faaliyetlerden de” uzakta olduğunu vurgularken, diğer yandan da muhafazakâr DP tabanını geri kazanabilmek amacıyla 27 Mayıs'ın izleri ve seçkin-bürokratik kadrolar karşısındaki mesafeli tavrını korumuştur (Cizre, 2002, s.37).

“Denge politikası” ile özdeşleşen Süleyman Demirel'in, kimi zaman tutarsızlık olarak anılan manevralarına karşın, ordu karşısında her zaman çekingen ve tavizkâr davrandığı söylenemez. Örneğin bu dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı ve daha sonra Genelkurmay Başkanı olan Cemal Tural ile çeşitli anlaşmazlıklar yaşamıştır. Kara Kuvvetleri Komutanı olduğu süreçte, 22 Şubat ve 21 Mayıs'ın affını istemesi ve Genelkurmay Başkanlığı sürecinde de kendisini Meclis Başkanı'nın şikâyet etmesi sonucu sorunlar yaşanmıştır. Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'dan, Genelkurmay Başkanlığı görevinin Cemal Tural'dan alınmasını istemiştir. Tural, geçerli kanuna göre emekliye ayrılammış fakat Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve Cumhurbaşkanı imzası ile Yüksek Askeri Şûra üyeliğine getirilerek pasif konuma getirilmiştir (Komşuoğlu, 2008, s.152).

Demirel'in ordu ve bürokrasiyle dolaylı yoldan da olsa bağlantılı bulunan ve kendisini gerek Mendres'ten, gerekse 1950-60 döneminin DP söyleminden ayıran bir diğer tutumu ise Ana Muhalefet Partisi Genel Başkanı olmasının yanı sıra Millî Mücadele önderlerinden olan İsmet İnönü'yle olan ilişkilerinde gösterdiği özendir. Bu doğrultuda, Adalet Partili bir milletvekilinin İnönü eleştirilerinde ileriye gitmesi üzerine Demirel'in kendisini odasında çağırıp “İsmet Paşa'nın arkasında cephede

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

kazandığı iki zafer var. Senin arkanda terzinin diktiği ceketten başka ne var?” sorusunu yöneltmesi dikkat çekici bir örnek olarak anılabilir (Arı, 2019).

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk merkez sağının iki önemli ismi olan Adnan Menderes ve Süleyman Demirel, temel siyasi programlarını, liberal ekonomi ve çoğunlukçu (majoriteryen) demokrasi anlayışı üzerine inşa etmişlerdir. Her iki lider de Türkiye'nin kalkınmasını ve büyümesini hedeflemiştir. Ancak çok partili hayata geçiş sürecinde çok seslilik ve özgürlük vaat eden Demokrat Parti, iktidara geçişinden kısa bir süre sonra otoriter bir çizgiye kaymıştır. Tahkikat Komisyonları, öğrenci hareketlerinin sert biçimde bastırılması, ayrıca üniversite ve basın mensuplarına yönelik sert söylemleri doğrultusunda Adnan Menderes, başta aydınlar olmak üzere geniş bir kesimi karşısına almıştır. 27 Mayıs İhtilali sonucu Demokrat Parti'nin siyasal varlığı son bulmuş ve demokraside yeni yüzlere yer açılmıştır. Bu dönemde kurulan merkez sağ partiler içinde, tutuklu olan DP üyelerinin de verdiği işaretle, Adalet Partisi “*Demir Kırat*”ın varisi olmuştur.

Ne var ki yeni kurulan partinin başında Ragıp Gümüşpala gibi askeri kökenli bir liderin bulunması DP geleneğiyle önemli bir farklılık oluşturmaktadır, çünkü Demokrat Parti, Bayar'ın liderliğinden beri sivil karakteriyle öne çıkmıştır. Bu arayış doğrultusunda 1964 Kongresi'nde parti başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, Adnan Menderes'in mirasını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Demirel, çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve plânlama karşısında piyasa ekonomisine verdiği ağırlık dolayısıyla bu devamlılığı sağlamış, fakat Menderes'in özellikle bürokrasi karşısındaki katı ve uzlaşmaz tutumundan ayrılarak merkez sağ gelenekte farklılık oluşturmuştur.

Bunun dışında, 12 Mart'a kadar olan kariyerinde parti içindeki radikallere kulak asmamış, merkez siyasetin değerini önemsemiş ve ordu-devlet arasındaki gerilimi asgari ölçüde tutmaya gayret göstermiştir. Bu doğrultuda, örneğin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesine öncülük etmiş, ordu içerisinde kendisine karşıtlıklarıyla tanınan simaları terfi ettirmiş ve belki hepsinden önemlisi, yine askeri kökenli bir politikacı olan ve karşısında ana muhalefet partisi lideri olarak bulunan İsmet İnönü'ye karşı hemen her zaman dikkatli ve saygılı bir üslup kullanmayı tercih etmiştir.

1960'lar Türkiye'sinde Demirel'in, bir yandan ordu ve bürokrasi, diğer yandan da muhalefet karşısında takındığı bu uzlaşmacı tutumun, 1950'lerdeki Demokrat Parti ve Menderes yönetimiyle arasındaki en temel ayrımı oluşturduğu söylenebilir. Türk merkez sağında gelenekçi tabanın çoğunlukçu talepleriyle merkez siyasetin gerektirdiği ölçülülük/denge arasındaki bu gerilim, Menderes ve Demirel'in siyasi kariyerlerinin son bulmasından sonra da yıllar boyunca devam edecektir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

KAYNAKÇA

- Adams, I. (2001). *Political Ideology Today* (2nd ed.), New York: Manchester University Press.
ISBN 978-0719060205.
- Ağaoğlu, S. (2011). *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları.
- Akyol, T. (1993). *Objektif "Çağlar'dan Sonra"*, Milliyet.
- Anadolu Ajansı (2021). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Menderes, Zorlu ve Polatkan için mesaj yayımladı. (16.09.2020). Published. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-menderes-zorlu-ve-polatkan-icin-mesaj-yayimladi/1975726> (Erişim Tarihi, 24 Mart 2021).
- Arat, Y. (2008). *Süleyman Demirel, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Kitap Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985), *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atalay, M. (1966). *Süleyman Demirel ve Hayatı*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Aydemir, Ş.S. (1973). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Birand, M. (1991). *Demirkırat, Zafer, Türkiye*.
- Bora, T. (2005). *Süleyman Demirel, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, D. (2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, İstanbul: Doğan Kitap
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Ankara: Doğuş Matbaası.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Demirtepe, Ü. (1992). *Frak'tan T-Shirt'e*, İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Erdem, E. (2017). Türk Siyasal Düşüncesinde 58 Kuşacı: Progresivist (İlerlemeci) Aydınlar, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

Gümüştekin, U. (1974). *Demirel'in Büyük Hedefi: Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru*, İstanbul: Birlik Matbaası.

Heper, M. (2012). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Karpat, K. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kazdağlı, C. (1999). *Demirel'in Liderlik Sırları*, İstanbul: Beyaz Yayınları.

Komşuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Kongar, E. (1985). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küçük, S. (2007). *Rumeli'de 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Hareketi*, İstanbul: Mikado Yayınları.

Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar.

Milliyet. (1950). *Altı Orgeneral Tekaiüt Ediyor*.

Muzaffer, S. (1971). *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Sosyal Temelleri*, İstanbul: Geçiş Yayınları.

Sarol, M. (2014). *Bilinmeye Menderes*, Cilt 2, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

şaylan, G. (1984). *Cumhuriyet Bürokrasisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, c.13, 18. IV.1960, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

Tercüman, (1987). *Süleyman Demirel ile yapılan söyleşi* (Yazı Dizisi: 11-14 şubat 1987).

Toker, M. (1992). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı* (3. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tuna, H. (2019). *27 Mayıs İhtilali ve Adnan Menderes'in İdam Süreci*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. (Yüksek Lisans Tezi)

Özer, M.A., Akçakaya, M., Yaylı, H., Yücel, N. (2015). *Kamu Yönetimi Klasik* (Yapı ve Süreçler), Ankara: Adalet Yayınevi.

Tuncay, M. (1990). *Türkiye Tarihi 4 (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Tuncer, N. (2007). *Süleyman Demirel'in Liderliği Dış Politika, Türk Dış Politikasında Liderler*, Ankara: Bağlam Yayınları.

Yeşilyurt, S. (2006). *Türkiye'nin Başbakanları*, İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1226067

BANÜSAD, 2023; 6(1), 51-64

Yücekök, A. (1983). *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.